

Clusiuslezing 25 juni 2024: Tuinen van stadhouders Willem IV en Willem V

Namens de Vrienden van de Hortus heette Mia Hopperus Buma de vele aanwezigen van harte welkom. En speciaal de Vrienden van de Tuinenstichting: al het goede komt in drieën. Naast de Vrienden van de Hortus en de Clusiusstichting is deze avond mede georganiseerd door de Nederlandse Tuinenstichting. Ook vond een experiment plaats. Omdat er – gelukkig – een toenemende belangstelling voor onze lezingen bestaat, was er een live-verbinding met de andere zaal van de Oranjerie, opdat er plaats was voor meer belangstellenden. Mia kon melden dat het goed gaat goed met de Hortus. Tijdens de drukbezochte Midzomernacht hebben de bezoekers niet alleen de wedstrijd Nederland-Frankrijk in de Oranjerie kunnen bekijken, maar ook de doorgang rond de Sterrewacht en de nieuw aangelegde mediterrane tuin kunnen bewonderen.

Kees Lever, voorzitter van de Tuinenstichting (3000 Vrienden), verheugde zich in een zaal vol liefhebbers van tuinen. De missie van de stichting is op te komen voor het belang van de Nederlandse tuincultuur, ons groene erfgoed. De stichting zet zich op diverse manieren in om de Nederlandse tuincultuur levend te houden. De commissie Groen Erfgoed komt op voor het behoud en de bescherming ervan, zo nodig zelfs met het voeren van juridische procedures. Een mooi voorbeeld: Villa de Bijenschans met bijbehorende tuin in Hilversum dreigde te verdwijnen. Het is gelukt de villa alsnog op de monumentenlijst te krijgen. Het vlaggenschip van de Stichting is de open tuinengids, die jaarlijks verschijnt. Meer dan 400 tuinen worden erin beschreven.

Als experiment is er dit jaar ook een open moestuinengids samengesteld. Drie maal per jaar wordt het tuinjournaal uitgebracht met boeiende artikelen. De stichting organiseert ook excursies en lezingen. In samenwerking met Paleis 't Loo is er een lezingenreeks gehouden over de Tuinen van Oranje, waarvan de lezing van vanavond deel uitmaakte. De stichting stelt om het jaar een scriptieprijs voor afstudeerders op HBO en WO niveau op het brede gebied van de Nederlandse tuincultuur beschikbaar. Vorig jaar is de prijs voor het eerst uitgereikt.

Martine Mondt, voorzitter van de Clusiusstichting, sprak haar vreugde uit over de samenwerking van de drie stichtingen deze avond. De Clusiusstichting is in 1986 opgericht ter ondersteuning van de Leidse Hortus. Die liep toen groot gevaar door bezuinigingen. De stichting heeft het daarbij niet gelaten, de doelstelling is de bevordering van onderzoek en onderwijs naar de historische tuinen en naar de geschiedenis van de botanie, bijvoorbeeld door onderzoek naar oude herbaria. Eens in de twee jaar wordt een symposium georganiseerd, het laatste afgelopen april over bodemleven. Bij de Leidse universiteit heeft de stichting de zogenaamde Clusiusleerstoel. Die wordt momenteel bekleed door professor Tinde van Andel.

Martine leidde Michiel Plomp in, een man met een veelzijdige achtergrond. Hij studeerde Kunstgeschiedenis in Utrecht en promoveerde in Groningen op een proefschrift over 'Het verzamelen van tekeningen in de 18de eeuw in Nederland'. Daarna was hij in diverse Nederlandse musea werkzaam. Van 1999 tot 2006 was hij Curator Northern European Drawings in The Metropolitan Museum of Art, New York. Daar werkte hij mee aan tentoonstellingen over Vermeer, Brueghel en Rubens. Van 2006 tot 2020 was hij hoofdconservator van de Kunstverzamelingen in Teylers Museum in Haarlem. Momenteel is hij gids bij het 'Gilde Utrecht' en organiseert hij buitenlandse cultuurreizen voor de Nederlandse Tuinenstichting. Michiel heeft veel belangstelling voor oude stadstuinen, waarover hij ook publiceert.

Michiel sprak over de tuinen van de stadhouders Willem IV en Willem V in de tweede helft van de 18de eeuw, een fascinerende tijd in Nederland. Niet alleen qua politiek, maar ook op tuingebied. Beide stadhouders zijn niet zo beroemd als hun voorganger Willem III, de stadhouder-koning, die met zijn vrouw Mary naar Engeland ging en daar de Engelse tuinontwikkeling mede stuurde. Maar ze hebben onder invloed van de Engelse tuinkunst interessante tuinen laten ontwerpen. Na een stadhouderloos tijdperk wordt Willem IV van de Friese tak van de Oranjerfamilie tot stadhouder benoemd. Zijn moeder, 'Marijke Meu', Maria Louise van Hessen-Kassel, had een enorme interesse in tuinieren. Haar vader heeft buiten Kassel de 'Wilhelmshöhe' laten aanleggen, een enorme tuin met vele fonteinen, die tot op de dag van vandaag bestaat.

Wilhelmshöhe

'Marijke Meu'

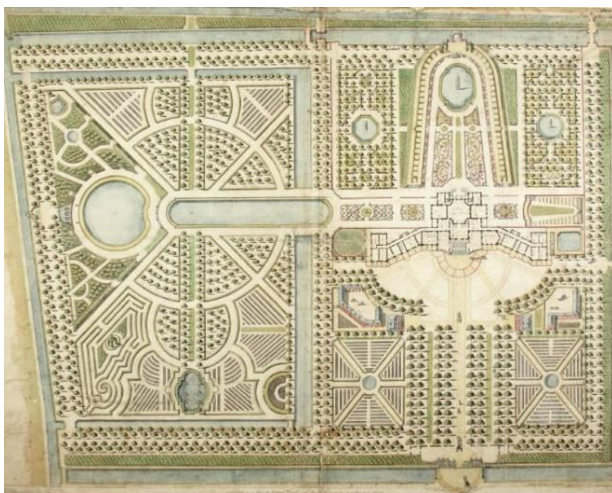

Stadhouder Willem IV en zijn vrouw Anna van Hannover, 1750
Door Johann Valentin Tischbein

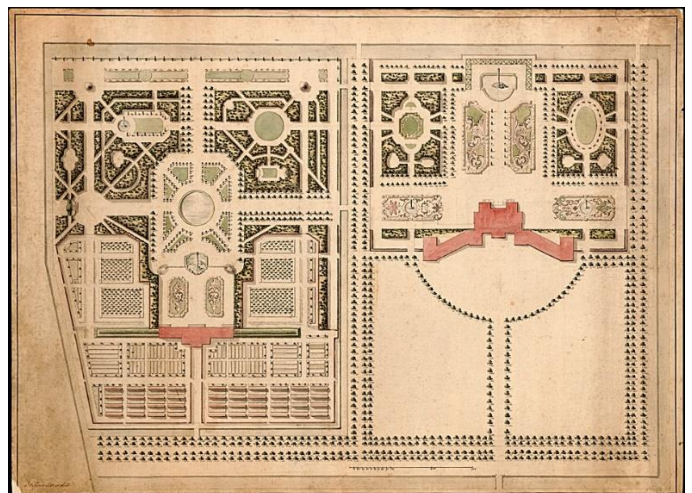
Willem en zijn vrouw werden uitgenodigd om naar Breda te komen. Bij het kasteel daar hoorde ook een tuin, een nog geheel formele tuin. In Breda ontmoette Willem Pieter de Swart, die poorten had ontworpen ter gelegenheid van de komst van Willem naar Breda. Toen Willem in 1747 stadhouder van heel Nederland werd, benoemde hij Pieter de Swart tot zijn architect. Met zijn hulp vizelt Willem het aanzien van zijn familie op door in het stadhouderloos tijdperk verwaarloosde paleizen en tuinen op te knappen. Om dit goed aan te pakken stuurt Willem zijn architect naar Parijs voor de nieuwste snufjes.

De tuin bij het kasteel van Breda

Plattegrond Huis ten Bosch, ca. 1732-34
door Daniel Marot

Plattegrond Huis ten Bosch, ca. 1748
door Pieter de Swart

Al voor hij stadhouder werd, was Willem in het bezit gekomen van Huis ten Bosch. Hij had hier al de nodige werkzaamheden aan laten verrichten door Daniel Marot, die ook de Oranjerie in de Hortus heeft ontworpen. In de loop van de 18de eeuw maakt de formele stijl plaats voor de landschapsstijl. Met het ontwerp van Marot in 1737 doet heel voorzichtig de Engels geïnspireerde landschapsstijl zijn intrede, te zien aan de kronkelpaadjes bij de vijver links. Dit ontwerp is niet uitgevoerd, hetgeen het lot was van vele plannen. Pieter de Swart maakt in 1748 een volgend ontwerp voor Huis ten Bosch. Hij durft net iets meer dan Marot met meer bosschages met kronkelende padjes ook dichter bij het huis.

Huis ten Bosch in de huidige situatie

Presentatie nieuwe tuinaanleg achter Huis ten Bosch, gezien vanaf het bordes, ca. 1748, door Pieter de Swart

Het probleem met Huis ten Bosch was dat de tuin veel te klein was. De Bezuidenhoutseweg aan het eind van de tuin vormde een obstakel en Willem IV had niet de macht die te laten verdwijnen. Pieter de Swart bedacht een oplossing met twee viaducten met een opgang omhoog en verderop weer naar beneden. Daar tussen ligt de Bezuidenhoutseweg, die zo werd overbrugd. Daarachter kon de tuin dan onbeperkt worden uitgebreid. De Swart had dit idee uit de tuinen van de Tuileries in Parijs. Dit ontwerp is niet uitgevoerd net als een tweede oplossing die de Swart nog had bedacht, omdat Willem IV in 1751 heel vroeg overleed.

Willem V (1748-1806) en zijn vrouw Wilhelmina van Pruisen (1751-1820), 1789 door Johann F.A. Tischbein

Zijn opvolger, Willem V, is dan pas drie jaar oud, dus volgt er weer een stadhouderloos tijdperk. In 1766 is wordt Willem V stadhouder. Hij heeft zelf moeite met de hem toegevallen macht, zijn vrouw, Wilhelmina van Pruisen, daarentegen zit er bovenop. Willem verzamelde schilderijen – nog te zien in Schilderijengalerij Willem V in Den Haag – en ook dieren, hij had een grote menagerie op Paleis 't Loo.

Schilderijengalerij Willem V, Den Haag
Nu dependance van Mauritshuis

Dieren uit de menagerie van Willem V
door Aert Schouman

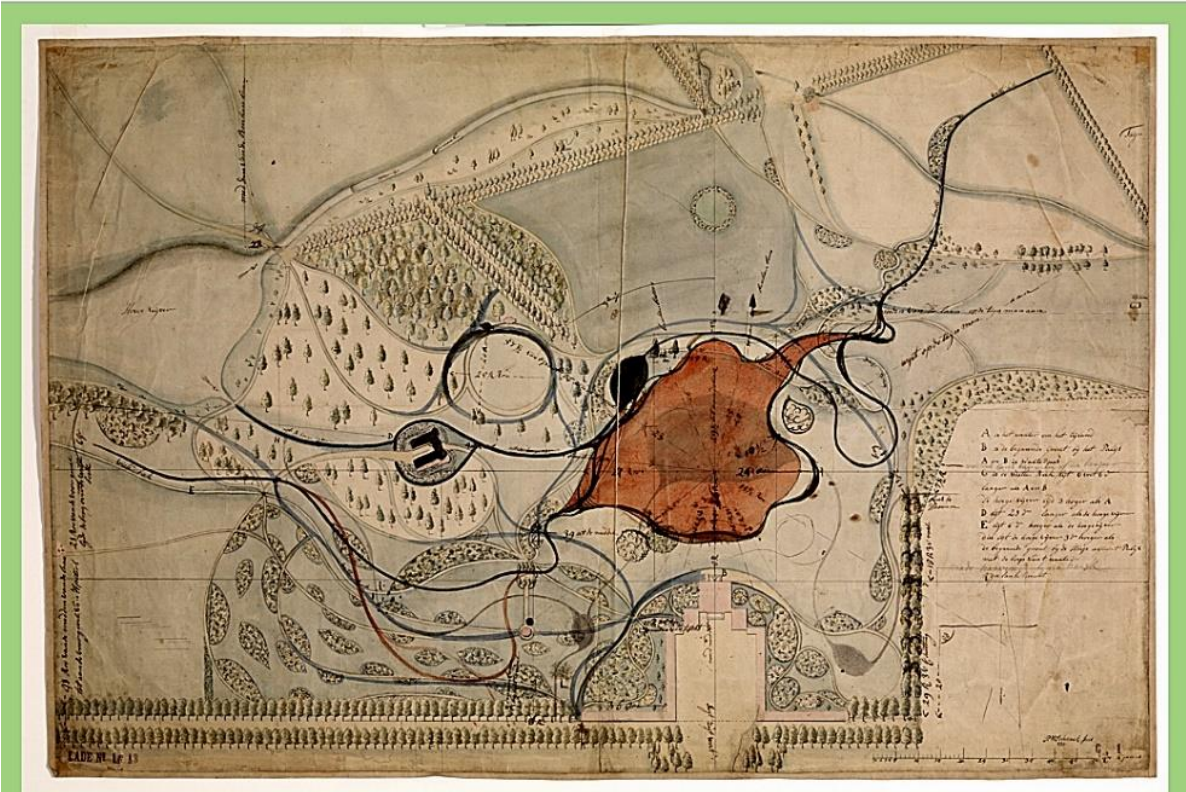
Wilhelmina was een begaafd amateurkunstenaar. Het schilderij van haar tuinierende kinderen heeft zij gemaakt. Leuk is dat de kinderen zijn weergegeven in een hoekje van de tuin met kronkelend paadjes. Willem en zijn vrouw waren zeer geïnteresseerd in tuinkunst. Ze bezochten diverse tuinen in Nederland en Duitsland. Naar aanleiding van hun bezoek aan landgoed Biljoen-Beekhuizen werd door Christiaan Henning een prent gemaakt. Hierop is goed te zien dat er een stap werd gemaakt naar een landschapstuin.

Drie kinderen van stadhouder Willem V, ca. 1785:
Frederik, Louise en Willem (latere koning Willem I)
door hun moeder Wilhelmina van Pruisen

Gezicht op de grote waterval op landgoed Biljoen-Beekhuizen met opdracht aan Willem V, ca. 1790 door Christiaan Henning

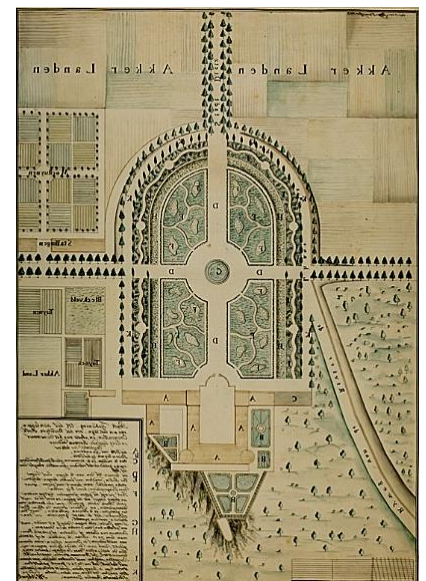
Willem V gaat hierop door met zijn architect Philip Willem Schonck met een ontwerp voor Paleis 't Loo. Op onderstaande tekening wordt een enorme stap gemaakt van formeel naar helemaal landschappelijk. De oranje aanduiding is een grote vijver. In dit ontwerp is een natuurlijke beek het uitgangspunt, een grote verandering ten opzichte van de formele tuin. Het is een heel vroege tekening (1773) hetgeen erop duidt dat men hiermee aan het Oranjestad bezig was. Echter, in het zelfde jaar en later zijn er veel formelere tekeningen gemaakt.

Philip Willem Schonck, tekening voor een landschappelijke aanleg achter Paleis Het Loo, 1773

Oranienstein, hoog gelegen boven de rivier de Lahn

Willem had ook een paleis in Duitsland, Oranienstein. Hij gaf Schonk de opdracht voor het tuinontwerp. Er zijn vier compartimenten met slingerpaden door gazons met ovalen met bloeiende planten. Men was bezig met slingerpaden, maar het geheel bleef toch nog redelijk formeel. De landschapstijl werd Engels genoemd omdat in Engeland werden echt grote landschapsparken werden aangelegd door onder meer de beroemde parkarchitect Capability Brown. In Nederland had men hier wel kennis van, maar daar bleef het voorlopig bij. Het fascinerende is nu dat Willem V toch contact gekregen heeft met die grootse aanpak, de ware Engelse landschapstijl.

Zo heeft Friedrich Ludwig von Sckell in opdracht van Willem V een enorm ontwerp gemaakt voor Oranienstein in de Engelse stijl. Nadat Von Sckell vier jaar in Engeland had doorgebracht met Brown, nam hij de Engelse stijl mee naar het vaste land. In het ontwerp voor Oranienstein zijn geen benauwde kronkelpadjes meer, maar zie je een echt groot park waarin de akkers, weiden en bossen betrokken zijn. De beslotenheid van de tuin is weg, de blik is gericht op de rivier. Dit is echt hoe de Engelse landschapstijl zich zou gaan ontwikkelen.

Ontwerp in Engelse landschapstijl voor Oranienstein

Tot besluit zet Michiel de begintuin in Breda, klein, formeel en naar binnen gekeerd, naast het grootse landschapspark, de Engelse landschapstijl in optima forma, in Oranienstein. Dit geeft aan dat de Oranjes weliswaar niet zo groots bezig waren als Willem III, maar wel een open oog hadden voor wat er gebeurde in Nederland en Europa en dat ze belangrijke *influencers* zijn geweest.

Mia Buma legde een bruggetje naar het ruimtegebrek waarmee Willem IV op huis Ten Bosch te kampen had met als oplossing een viaduct. Ook onze eigen Hortus heeft onlangs een onderdoorgang bij de Sterrewacht kunnen realiseren, zodat in de Hortus twee tuindelen een extra verbinding met elkaar hebben. Nadat Michiel nog een aantal vragen had beantwoord, dankte Martine Mondt hem hartelijk voor zijn inspirerende verhaal. Waarop heerlijk buiten nog kon worden nagepraat onder het genot van een drankje en een hapje.

Tekst: Adri Mulder, Beeld: Uit de presentatie van Michiel Plomp, Adri Mulder